

איך כותבים מלקולם X בעברית

מלקולם אקס: מהפכה היא כמו שרפה ביער, מאנגלית: רעיה ג'קסון (שהוסיפה הערות), ערך: ראובן מירן, הוצאת נהר ספרים 2010, 241 עמ'

את האוטוביוגרפיה של מלקולם אקס קיבלתי מחבר שהיגר מיראל לארה"ב. הוא רצה שאלמד על המורכבות של היחסים בין היהודים לשחורים. לדעתי הוא חש כעס על האמירות הכוללניות של אקס כלפי היהודים. קראתי את הספר והתלהבתי כל כך, עד שמצאתי את עצמי מסיים תזה בהצטיינות על היחס שבין האוטוביוגרפיה של מלקולם אקס לבין הביוגרפיה הקולנועית שעבד הבמאי ספייק לי. מצאתי שהביטוי של אקס כלפי הקהילה היהודית היה ביטוי גם לדיאלוג ולא רק לסגירות. היכולת של אקס להשתנות במשך שנות פעילותו ולגבש תודעה רדיקלית, מזכירה לא מעט הוגים יהודים שחיו כמיעוט בתוך רוב, ובשל היותם נרדפים נאלצו לנוע כל הזמן ולהשתנות, כך שהפרייוליגיה של שייכות והגמוניות נשללה מהם. לצורך כתיבת התזה קראתי ספרים רבים על התרבות השחורה. לצערי לא מצאתי הרבה ספרים בעברית על

תרבות זאת, הן האמריקאית והן האפריקאית. לידתה של הוצאת 'נהר ספרים' הביאה גשמי ברכה למדבריות השחונות, וכך בורכנו באוטוביוגרפיה עבד אמריקני, סיפור חייו של פרדריק דאגלס, ב"אני נכון למות של ג'קסון מנדלה ועוד. (גילוי נאות: ספר שירי האחרון התפרסם בהוצאת נהר ספרים).

מלקולם אקס היה 'האחר' של החברה האמריקאית הלבנה בשנות השישים. ה"טרוריסט", ה"מאיים", ה"שונא" - עד לפרסום האוטוביוגרפיה (1965) שנכתבה ביחד עם הסופר הידוע ועטור הפרסים אלכס היילי (כותב הרומן הידוע שורשים בשנת 1976, שהעיבוד הטלוויזיוני שלו שבר שיאים של רייטינג).

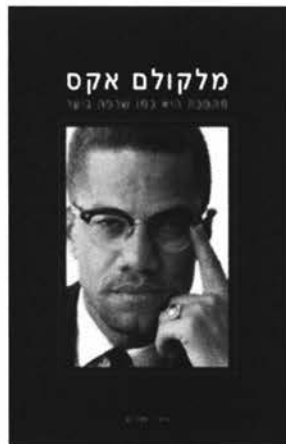
לא הרבה ידוע על חייו האישיים. האוטוביוגרפיה שלו נפתחת ברצח אביו בידי גזענים לבנים ובסיום הפרק הראשון נמנעים מאמו כספי ביטוח החיים בשל היותה שחורה והיא מאבדת שפיותה. ילדיה מועברים למשפחות אומנות. מלקולם אקס לא סיפר להיילי את סיפור חייו באופן כרונולוגי, וחלף זמן מה עד שבטח בו והתיר לו להיכנס לחומרים האינטימיים שעיצבו את אישיותו.

לפני כשנה או יותר פניתי לאחת ההוצאות הגדולות בהצעה כי יפיק את האוטוביוגרפיה של מלקולם אקס. סברתי שיש לי הידע הנחוץ לשמש עורכו של התרגום הנ"ל. חלף זמן רב מאז קיבל העורך (הידוע) לידיו את הספר, עד שהודיע לי שהתרגום לא יצא לפועל. ממנו הבנתי שעניין הזכויות, הנתונות בידיה של משפחת אקס (שנרצח ב-1965) הוא שמעכב, וכי ההוצאה לא תפעל להשגת הזכויות. די התאכזבתי. אני משאיר

לסוציולוגים של הספרות לבדוק מדוע האוטוביוגרפיה, שהיתה לרב מכר ולאחד מספרי הקאנון האמריקאיים ותורגמה לעשרות שפות, עדיין לא מצויה בידי הקורא הישראלי.

הכוח לעולם נסוג, אלא אם כן אתה מביא מולו כוח גדול יותר

בספר מהפכה היא כמו שרפה ביער נכללים מאמרים ונאומים שנכתבו בעיקר שנות השישים של המאה העשרים, וחמישים שנה לאחר מכן הם תורגמו לשפה העברית. מעניין לחשוב על האופן שבו ידע מתפרש, מיתרגם ועובר משפה לשפה. האם היתה בעיה לחברה בישראל לקלוט את מסריו של אקס כל אותן שנים בטרם תורגם? ואם כן, מדוע דווקא עכשיו? מה קורה כרגע בישראליות שמאפשר את התרגום של אקס לעברית? אחת התשובות תניח שהתרגום מעביר את התודעה הרדיקלית של מלקולם אקס לתוך גוף הידע התרבותי והפוליטי. בכך הוא מניח בידינו אפשרויות חדשות להביט על השיח שבין הלגיטימי ללא לגיטימי. ספר המאמרים מוכיח שוב ושוב עד כמה מלקולם אקס למד והתפתח במשך השנים. לעולם לא שקט על שמריו. תמיד עמד על רוח הזמנים ועל האידיאולוגיות השונות ופיתח עוד מושגי חשיבה ופעולה. הוא צמח מהצטרפות ל"אומת האסלאם" ונהפך לשחור בעל מודעות עצמית שאורגנה סביב עקרונות האסלאם כפי שהבינם אליז'ה מוחמד. הוא תמך בהגנה עצמית ובקהילה נקייה מסמים, שתייה וניאוף. עקרונותיו המרכזיים היו: לאומיות שחורה, תרבות שחורה וכלכלה שחורה. הוא טען שאם השחורים יעמדו על שלהם באופן מאורגן, הם יוכלו לפגוש באדם הלבן לעבור תהליך של אסימילציה ומחיקה.

אפשר להבחין בתקופות שונות של כתיבה והגות בחייו. אקס שבר את חומות החשיבה של הלאומיות האמריקאית הנוצרית והלבנה ופרץ למרחבי העולם השלישי, לאסיה ולאפריקה הכהה והמוסלמית. הכתיבה של מלקולם אקס על הזהות הממוקפת "אפריקן-אמריקן" היא שהובילה ליצירתה בתודעה. לאחר שפרש מ"אומת האסלאם" הקים שני ארגונים: הארגון לאחדות אפרו-אמריקאית והמסגד המוסלמי. כל אחד מהם יצר זרם של זהות חדש בחשיבה השחורה ובהתפתחותה. הארגון לאחדות אפרו-אמריקאית כחלק מהמסעות שלו לאסיה ואפריקה כונן את המסגרת המבנית ליצירה של זהות אפריקאית-אמריקאית. בכך אולי אחד מחידושי העיקריים בהתפתחות של ההיסטוריה האמריקאית. הוא גם הוביל ליצירה של זהות מוסלמית כאפשרות של זהות נוספת, שבאה לטעון מחדש את אותו "אקס" - X - זהות האבודה של השחורים. הוא הציג להם לחשוב על מקומם באמריקה מבלי לשאוף ל"הלבנה" בקרב הישות הנוצרית השייכת היסטורית לאלה שהעבדו וניצלו אותם. שאלות הוהות הללו הן חלק מטרנספורמציה שיכולה להתרחש דווקא בשל חופש הביטוי והדמוקרטיה האמריקאית. היכולת להמציא את הזהות הדתית שלך ולהתפתח בתוך היצירה של "העצמי" היא עיקרון מכונן באמריקאיות. הרי גם האבות המייסדים של ארה"ב ברחו מרדיפות דתיות והתייחסו אל המרחב של המושבות כאזור פורה להתארגנות תיאולוגית ופוליטית חדשה, אחרי שבירת המחויבות למסורות האירופאיות. כך גם מלקולם אקס חבר אל "אומת האסלאם", ועזב כדי לפתח מוסדות משלו ולהתפתח בתוך כר הגידול שלהם; זאת מבלי לדעת שכעבור שנים, הם ישמשו כר גידול להתפתחות הקהילה השחורה בפרט והזהות האמריקאית בכלל. (אגב, מעניין לבדוק איך השפיע אקס על ברק אובמה, הן ביוגרפית והן בהתפתחות האינטלקטואלית של רעיונות).

משה דור

Terra Nostra

לעמנואל בר-קדמא, ליום הולדתו

אָף אַת הַשָּׁמַיִם – שְׁמַי קוֹיֵן, שְׁמַי חֶרֶף – כָּבֵד
הַפְּרִיטוֹ לְמַגְרָשִׁים, מוֹצְעִים לְמַכִּירָה בְּמַחֲרִים
מוֹשְׁכִים: חֶלְקֵת רָקִיעַ עִם שְׁנֵי עֲנָנֵי כְּבָשִׁים;
כְּבָרָה הַשְּׂרָאֲתִית, מְעַנֶּנֶת חֶלְקִית בַּתּוֹסַפֵּת
אֶפְשָׁרוֹת סוּפָה פִּיזִיטִית.
חֶלְקֵנוּ לֹא יִהְיֶה אִתָּם לוֹ גַּם רְצִינוּ –
זְקָנִים מְדִי, חוֹלִים מְדִי, נְטוּלֵי אוֹתוֹ נְצוּץ
יְצִירְתִּי הַהוֹפֵךְ סֵתֵם אָדָם לְיִזְם מְצֻלִיחַ.

אֲזַמָּה נְשָׂאָר לָנוּ לְעֵשׂוֹת עַל סֶף
פְּרִיֶשֶׁה מְחַלְטֵת, חֶבֶר יָקָר?
הִבֵּה נְחַפֵּשׁ סִפְסֵל בְּחַרְשֵׁת אֶקְלִיפְטִים
עַל שֵׁפֶת הַנַּחַל שְׁעוּדוֹ יֶרֶק, וְשֵׁם בְּפִנֵּת
תְּרַגְלֵי הַתְּשׁוּקָה הָרֵאשׁוֹנִים עִם בְּנוֹת
הַכֶּתֶה אוֹ "הַתְּנוּעָה", נְגַלְגֵל זְכָרוֹנוֹת
שֵׁיִסוּרֵם עֶפֶר הָאָרֶץ, אֲדַמֵּת מְמָשׁ,
terra firma, terra nostra.

אֲחָרֵי כְּכֹלֹת הַכֵּל, גַּם שִׁירְתִּי גַם
צִיּוּרִי, בְּרַגְבִים הֶלְלוּ שְׂרָשִׁיָהם
וְאֵלֵיהֶם, בְּבוֹא מוֹעֵד, יֵשׁוּבוּ.

באופן שבו היא נהפכה יותר לחשיבה הליברלית של אלכס היילי מאשר לרדיקליות של אקס עצמו. אקס רצה איחוד טוטאלי של כל הפלגים המתנגדים למשטר. מנגנון השיטור של הממסד, האפ-בי-אי, ראה ראה בו אויב הציבור מס' 1 (הלהקה Public Enemy לקחה את שמה מרשימת אויבי הציבור של רשויות הביטחון הפדרלי). הם רדפו אותו מהרגע שבו נפגש עם המטיפים האסלאמים בכלא, בזמן חזרתו בתשובה, ועד יום מותו. הם לא הגנו עליו ולא מנעו את מותו.

ספר הנאומים והמאמרים מהפכה היא כמו שרפה ביער, הכרחי לכל מי שרוצה ללמוד על הפוליטי, על חשיבה מתנגדת ועל יצירת הבדל בין החתרנות המתפרצת לבין המשטר המדכא. ועדיין אנו זקוקים ליותר חומר מתורגם על פועלו של מלקולם אקס כדי להבין את ההקשרים השונים שבתוכם פעל: אומת האסלאם, לאומיות שחורה, פאן אפריקאיות, עולם שלישי, סוציאליזם עולמי, אקטיביזם עצמי, סטודנטיאלי, בעל חשיבה גזעית ועוד. אנו זקוקים להבנה מורכבת ורחבה של התרבות השחורה כדי להבין את הישגיה המפליגים בקידום החשיבה הרב-גזעית ובשיח דמוקרטי רחב של זכויות. ♦

בתחילת שנות התשעים בהוליווד, צילם ספייק לי סרט על פי האוטוביוגרפיה של מלקולם אקס (שכתב, כאמור, היילי). ספייק לי היה מוכן לעצור את ההפקה רק כדי לצלם את העלייה לחאג' של מלקולם אקס בערב הסעודית, וחברת וורנר ביטלה את הסרט בשל החריגה של לי מהתקציב המקורי. לי לווה או כסף מאנשי האליטה השחורה כמו טרייסי צ'פמן, ביל קוסבי ואחרים, ומאוחר יותר חזרה גם וורנר להשתתף בהפקה. נחישותו של לי מעידה על כוחה של הזהות האפריקאית-אמריקאית של הדור שנולד בשנות השישים, כשהיא נטענת ביסודותיה הדתיים הערביים, הגיאופוליטיים אפריקאיים-אסייתיים ואסלאמיים. החאג' הוא אותו רגע של פיתחון שבו - דווקא כשהוא עומד על אדמת אסיה בלב האסלאם - רואה מלקולם אקס את הלבנים והשחורים כשווים. מכאן אפשר למתוח קו אל נאום קהיר כשעומד אובמה מול קהל העולם הערבי ומבקש להחיל רגע חדש ביחסים שבין אמריקה והמערב והעולם הערבי. אך מלקולם אקס, בניגוד לאובמה, שבר כל חומה אפשרית. לרגע לא ראה את עצמו כחלק מהממסד. זהו גבול שלא מוכר בישראל ובמדינות שבהן ללאומיות ישנם גבולות קשיחים.

ההתנגדות של אקס לאיחוד עם ההגמוניה השלטת, הן תודעתית והן פוליטית, היא קו הגבול החסר במיוחד בפוליטיקה ובתרבות הישראלית. נכון, בשוליים ניתן לזהות התנגדות. אך קווי הגבול הללו מטושטשים, בעיקר בשל הריקון של מושגי האופוזיציה והקואליציה מאז הקמת מפלגת קדימה.

ההתנגדות של מלקולם אקס ללאומיות האמריקאית הלבנה והנוצרית, שיצרה את העבדות, הובילה דווקא לשינוי טרנספורמטיבי שבו הלאומיות הלבנה הפכה ללאומיות רב גזעית. כפי שפעם כתב סמי שלום שטרית (שגם לו אני חייב את הכרותי הראשונה עם כתבי אקס): "הרדיקלים מנענעים את העץ והמתונים זוכים בפירות". כך גם מלקולם אקס נענע את העץ כה בחוזקה עד שמרטין לותר קינג זכה להיכנס לקורפוס הזיכרון הלאומי. וכשחושבים על קינג נזכרים דווקא בדמותו הלא אלימה ולא בו המיואשת (רגע לפני הרצחו) המבינה את מבנה הכוח שעליו התריע אקס.

מלקולם אקס לא רק כיכב בשנות השישים. הגותו צפנה בתוכה מסרים חשובים שצמחו ופרחו דווקא שלושים שנה מאוחר יותר. כך חזרה דמותו בשנות התשעים כמי שמזוהה עם לאומיות שחורה. כשנבחר לנשיא, ביטל רייגן את מדינת הרווחה ואת ההטבות שנקט משטר קרטזר בשנות השבעים כלפי אוכלוסיות מוחלשות. ארה"ב הפכה להיות מוכת כנופיות והצער השחור נתפס כאויב הממסד. אחוזי הפגיעה ומעצרים של גברים שחורים נסקו. יוצרים שחורים כמו ספייק לי, להקת "פאבליק אנמי" ואחרים היו זקוקים לגבר שחור בעל מסרים לאומיים חדים. הזיכרון השחור חזר אל מלקולם אקס וינק ממנו את אמרתיו, נאומו וספריו. כך ביים ספייק לי את האוטוביוגרפיה של מלקולם אקס כסרט הוליוודי שחור, שהניב מועמדות לאוסקר של דגול וושינגטון. האוטוביוגרפיה היתה לרב מכר ברשימת הספרים של הניו יורק טיימס' ואפילו הנשיא קלינטון נתפס בשעת ג'וגינג עם הסמל של X על חולצתו. משפחתו של מלקולם אקס קיבלה בול לאומי. כאמור תמיד מעניין להשוות את היחס שבו נתפסת המורשת של מרטין לותר קינג עם המקום שמקבלת בזיכרון הלאומי המורשת של מלקולם אקס.

לקראת סיום התואר השני התכוננתי לנסוע למכון מחקר בניו יורק, שעוסק אך ורק במלקולם אקס. פרופ' מנינג מרבל פתח לפני את דלתות המכון אך לצערי לא היה לי מספיק כסף לנסוע, ואחר כך הדלת של מרבל כבר היתה סגורה. יחד עם זאת החפירה הארכיאולוגית שלי בידע על/של אקס, הובילה אותי למאמר מרתק של מרבל, שבו הוא מגלה שפרקים שלמים מתוך האוטוביוגרפיה של מלקולם אקס הוצאו,